

TOMA ARHIDAKON I VRIJEME OSNUTKA SPLITSKE METROPOLIJE

UDK 930.2 (497.5) "65"

Primljeno/Received: 2003. 07. 01.

Prihvaćeno/Accepted: 2003. 09. 15.

Mirja Jarak

HR 10000 Zagreb

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta

I. Lučića 3

Glavni izvor za vrijeme utemeljenja splitske metropolije kao nasljednice salonitanske, akta su splitskih crkvenih sabora iz 925. i 928. godine. Kao što je poznato, ta su akta sadržana u spisu Historia Salonitana maior dok ih Toma Arhidakon ne navodi, iako se iz njegova djela razabire da je poznao njihov sadržaj. Analizom relevantnih poglavlja Tomine Historia Salonitana, može se zaključiti da Toma Arhidakon nije nastojao prikriti pravo vrijeme utemeljenja splitske metropolije, kako mu se u pravilu u našoj literaturi prigovara, nego je na to pitanje odgovorio iz horizonta svoga vremena u kojem je postojanje splitske metropolije bilo samorazumljivom činjenicom, a okolnosti koje su dovele do njezina stvarnog osnutka u određenom trenutku splitske crkvene povijesti, činile su se nebitnima.

Ključne riječi: Toma Arhidakon, splitska metropolija, Ivan Ravenjanin, splitski sabori 925. i 928. g.

Pitanje o vremenu utemeljenja splitske metropolije u našoj je literaturi zadovoljavajuće riješeno, zahvaljujući izvorima koji jasno govore da je splitska crkva postala metropolijom u prvoj pol. 10. st., za vrijeme pape Ivana X. i splitskog nadbiskupa Ivana (*Documenta* 1877: 190-197; CD I 1967: 30-39). Ono što je u vezi sa splitskom metropolijom ostajalo upitno ticalo se prvenstveno pisanja splitskog arhidakona Tome, koji u temeljnom djelu o splitskoj crkvi (*Historia Salonitana*) nije donio podatke o splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine. Umjesto o tim saborima, Toma Arhidakon opširno je iznio podatke o djelovanju prvog splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina, o kojemu, izuzev spomena u različitim katalozima splitske crkve (Katičić 1993: 99) ne postoje drugi pouzdani izvori. Kako u kazivanju Tome Arhidakona Ivan Ravenjanin ima zaista posebno mjesto u slijedu salonitansko-splitske crkvene organizacije, vrlo rano su se među istraživačima pojavila različita gledišta i interpretacije vezane uz Tomina Ivana Ravenjanina (Matijević-Sokol 2002: 75-89). Kako je u tim interpretacijama Ivan Ravenjanin dosta često povezan uz problematiku uspostave splitske metropolije, u tematiziranju Tominih, više ili manje

izraženih stavova o splitskoj metropoliji, neophodno je uzeti u obzir njegov tekst o Ivanu Ravenjaninu.

Ivan Ravenjanin, povijesna osoba ili lijepa Tomina slika pomoću koje je učeni arhidakon premostio tamno razdoblje između pada Salone i uspostave nove crkvene organizacije u Splitu, tema je proučavanja mnogih radova kojih najpotpuniji pregled daje u najnovije vrijeme M. Matijević-Sokol u knjizi pod naslovom "Toma Arhidakon i njegovo djelo". Između brojnih radova, s obzirom na povezanost Tomina Ivana Ravenjanina uz uspostavu splitske crkvene organizacije, moguće je izdvojiti nekoliko, posebno zanimljivih mišljenja. Na prvom mjestu, to su kritički obojena mišljenja Bulić-Bervaldija i N. Klaić. Zatim, u novije doba izraženo povjerenje u vijesti Tome Arhidakona, u radovima R. Katičića i N. Budaka. Na kraju, u najnovije doba pojavilo se vrlo zanimljivo, osobito s obzirom na uvjerljivo prepoznavanje izvora kojima se Toma Arhidakon služio, mišljenje autorice nove opsežne monografije, M. Matijević-Sokol.

F. Bulić i J. Bervaldi iznijeli su suzdržani stav da o postojanju Ivana Ravenjanina nema pouzdanih povijesnih dokaza (Bulić&Bervaldi 1912: 108-123). Smatrali su da Toma Arhidakon nije datirao vrijeme

Ravenjaninova djelovanja. To bi se vrijeme, prema njima, moglo odrediti u kraj 8. ili početak 9. st. Ivan Ravenjanin bio bi prvi splitski biskup, odnosno nadbiskup i obnovitelj crkvene organizacije. Dakle, Bulić i Bervaldi naglasili su potrebu kritičkog vrednovanja Tomina teksta, što će rezultirati kasnijim vrlo kritičkim mišljenjem N. Klaić. Naglašavanjem da Toma Arhidakon nije datirao vrijeme Ravenjaninova djelovanja, otvorene su mogućnosti vrlo različitih interpretacija.

Najutjecajnija interpretacija koja je i danas vrlo prisutna, jest interpretacija N. Klaić (Klaić 1963-65: 209-249; Klaić 1971: 23-24, 27-28, 84-85). Po njezinom mišljenju, Ivan Ravenjanin kao obnovitelj splitske crkve, nikako nije mogao djelovati u 7. ili 8. st. Ona je smatrala da Toma Arhidakon namjerno nije spomenuo splitske sabore iz 10. st. kada je splitska crkva postala metropolijom. Isto tako, po njezinom mišljenju, Toma Arhidakon namjerno nije datirao djelovanje Ivana Ravenjanina, i osnivanje splitske metropolije pripisao je upravo njemu. Njezino krajnje negativno vrednovanje Tome Arhidakona kao izvora za vrijeme osnivanja splitske metropolije ocrtavaju ove, i u drugim radovima citirane, rečenice: "Stoga u Tominu djelu uzalud tražimo odgovor na pitanje kad je došao Ivan Ravenjanin u Split i kad je osnovana splitska metropolija. Za ta pitanja treba tražiti druge izvore" (Klaić 1963-65: 227).

Kako će se vidjeti u ovom radu, iz teksta Tome Arhidakona vrlo jasno se može zaključiti i kada je došao Ivan Ravenjanin i kada je osnovana splitska metropolija. Nasuprot negativnom stavu N. Klaić, može se pokazati da Toma Arhidakon kao izvor ima vrijednosti u tematiziranju ovih pitanja. Pri tome je za djelovanje Ivana Ravenjanina Toma Arhidakon jedini izvor koji daje bogatije sadržajne podatke iz kojih se može stvoriti zaključak o prilikama u Splitu nakon doseljenja Salonitanaca. Za pitanje osnutka splitske metropolije Toma Arhidakon nije najvažniji izvor. Njegovi navodi se, međutim, posve podudaraju s pouzdanim izvorima o splitskim saborima iz 925. i 928. g. iz čega se može zaključiti da Toma Arhidakon nije prikrivao vrijeme osnutka splitske metropolije.

O problematici Ivana Ravenjanina postoje u našoj literaturi i izrazito pozitivna vrednovanja. Ovdje treba posebno istaknuti mišljenje R. Katičića. Pišući više puta o tekstu Tome Arhidakona Katičić je na različite načine pokazao da je Ivan Ravenjanin povijesna osoba koja je djelovala u 7. stoljeću (Katičić 1993: 99-130; Katičić 1998: 238-288). Nezavisno od Tomina teksta, postojanje Ivana Ravenjanina dokazuje pouzdani izvor u kojemu se spominje unuk Velikog Severa, osobe koja je kod Tome Arhidakona najuže povezana s Ivanom Ravenjaninom. U samom pak tekstu Tome Arhidakona jasno se, prema Katičićevu mišljenju, razabire da je Ivan Ravenjanin djelovao u 7. st., u vrijeme pape Ivana IV. Nasuprot N. Klaić koja je tvrdila da djelovanje Ivana Ravenjanina kod Tome Arhidakona nije datirano, R. Katičić navodi da iz slijeda Tomina kazivanja proizlazi da je Toma Arhidakon datirao Ivana Ravenjanina u vrijeme pape Ivana IV:

"Biskupski katalog sadržan u povijesnom djelu Tome Arhidakona vrlo je oskudan za rano doba splitske crkve. U njem je na prvom mjestu naveden Ivan Ravenjanin kao prvi splitski nadbiskup koji je osnovao crkveno sjedište u Dioklecijanovoj palači i tamo postao nasljednikom salonitanskih biskupa. U Historia Salonitana maior stoji izričito da je papa koji ga je poslao kao legata u Dalmaciju bio Ivan IV. (640-642). U Historia Salonitana minor taj papa ostaje bezimen, ali iz svega kazivanja proizlazi da se to dogodilo u 7. stoljeću, dok su izbjeglice iz osvojene Salone bili još na životu. U prikaz tih zbivanja uvodi se i papa Ivan IV. poimence, ali ne u vezi s Ivanom Ravenjaninom. Ako se onda malo dalje kaže da je papa poslao Ivana Ravenjanina kao legata u Dalmaciju, onda će se najprvo pomisliti da je to upravo sam Ivan IV. ili njegov neposredni nasljednik, to više što između spomena Ivana IV. i pape čiji je legat bio Ivan Ravenjanin nema govora ni o kojem papi" (Katičić 1998: 252).

Navedeno Katičićevo izlaganje posve je prihvatljivo. Zaista ne stoji tvrdnja N. Klaić da Toma Arhidakon namjerno nije datirao djelovanje Ivana Ravenjanina. Nasuprot, Toma Arhidakon je datirao Ivana Ravenjanina, o čemu se svatko, pri čitanju Tomina teksta može uvjeriti. Analizom dosta opširnog Tomina teksta o zbivanjima nakon pada Salone, može se pokazati da postoji logičan slijed događaja u kojemu pojava Ivana Ravenjanina vremenski korespondira s misijom opata Martina u vrijeme pape Ivana IV.

Navedeno datiranje Ivana Ravenjanina u 7. st. prihvaća i podupire i N. Budak (Budak 1994: 83-86). Ništa od onoga što je Toma Arhidakon iznio o Ivanu Ravenjaninu nije neprihvatljivo. I sve se to može dobro uklopiti u kontekst 7. st. kamo Toma Arhidakon i smješta Ivana Ravenjanina.

Nešto drugačije gledanje na Ivana Ravenjanina iznijela je u najnovije doba M. Matijević-Sokol (Matijević-Sokol 2002: 89-114). Njezino mišljenje stoji na neki način između negativnog stava N. Klaić i Katičićeva pozitivnog vrednovanja osobe Ivana Ravenjanina. Prema mišljenju M. Matijević-Sokol sigurno su postojala dva procesa unutar ranog razdoblja splitske crkve: proces njezine uspostave kao nove crkvene organizacije koja nastaje na ruševinama Salone i njezine crkve i proces uspostave splitske crkve kao nove dalmatinske metropolije. U ovom razdvajanju navedenih zbivanja M. Matijević-Sokol je sigurno u pravu. Ona, međutim, ne nalazi dovoljno potvrda za ranu dataciju pojave Ivana Ravenjanina. U Tominu pisanju o Ivanu Ravenjaninu M. Matijević-Sokol razaznaje upotrebu kronološki različitih izvora, tako da je vrlo teško sa sigurnošću odrediti je li Tomin Ivan Ravenjanin stvarna historijska osoba ili Tomina konstrukcija do koje je arhidakon došao kompilirajući iz različitih izvora što su vezani uz splitsku crkvu.

Navedeno mišljenje M. Matijević-Sokol vrlo je zanimljivo i donosi novi pogled na problematiku Ivana Ravenjanina. Ipak, spoznaja da je Toma Arhidakon u sastavljanju teksta o Ivanu Ravenjaninu koristio

kronološki različite izvore od kojih neki (akta crkvenih sabora iz 10. st.) sigurno nisu sadržavali podatke o prvom splitskom nadbiskupu Ivanu Ravenjaninu, ne govori protiv postojanja Ivana Ravenjanina i protiv njegove rane pojave u sredini 7. st. Toma Arhidakon je mogao, u nedostatku potpunih izvora o Ivanu Ravenjaninu (možda je o njemu govorio izvor o Velikom Severu) dopuniti svoje izlaganje podacima iz kasnijih izvora koji nisu govorili o Ivanu Ravenjaninu ali čiji je sadržaj imao određeno univerzalno značenje i mogao se jednim dijelom povezati i uz pretpostavljenu djelatnost Ivana Ravenjanina. Na taj način, iako je Toma Arhidakon (prema zaključcima M. Matijević-Sokol) u opisu djelatnosti Ivana Ravenjanina povezo kronološki različite izvore, što je mogao učiniti i zato da bi obogatio svoj opis, u njegovom prikazu se ipak, vrlo vjerojatno nalazi "historijska podloga" odnosno cijela Tomina priča vrlo vjerojatno je nastala na temelju podataka o stvarnoj osobi, o papinom legatu Ivanu Ravenjaninu koji je utemeljio splitsku crkvu.

Vraćajući se tekstu Tome Arhidakona i njegovom kazivanju o Ivanu Ravenjaninu, treba istaknuti neka opažanja koja upućuju na Ivana Ravenjanina kao na zbiljski lik salonitansko-splitske crkvene povijesti u 7. stoljeću.

Na prvom mjestu ističu se opažanja o datiranju Ivana Ravenjanina. Kao što je naveo R. Katičić, iz cjeline Tomina teksta na prvom mjestu se može zaključiti da je Ivana Ravenjanina poslao papa Ivan IV. U svom spomenu pape Ivana Dalmatinca, Toma Arhidakon je prilično opširan. On ne daje samo ime pape, nego donosi i podatke o porijeklu i djelatnosti toga pape (*Historia Salonitana* 1894: 29). Kako kasniji Tomin navod o dolasku papina legata Ivana Ravenjanina u Dalmaciju (*Historia Salonitana* 1894:33) pripada cjelini međusobno povezanih događaja koji su započeli s padom Salone, taj se Tomin navod treba dovesti u vremensku povezanost s prethodnim spomenom pape Ivana Dalmatinca. Budući da je mislio na istoga papu o kojemu je malo ranije dao nešto više podataka, Toma je, smatrajući da je o papi već dovoljno govorio, u svom drugom spomenu bio kratak te je naveo samo titulu rimskoga biskupa (*summus pontifex*) bez imenovanja pape. Događaji koje Toma dalje opisuje, vrlo se dobro mogu datirati u sredinu 7. st. U *Historia Salonitana maior* nepoznati je sastavljač, slijedeći Tomin tekst, dodao i ime pape (HSM 1967: 94) koji je poslao Ivana Ravenjanina. To je papa Ivan IV.

O tome da je papa Ivan IV. Dalmatinac poslao u Dalmaciju i Istru opata Martina zbog otkupljivanja kršćana i prijenosa relikvija, nema nikakve sumnje. O tome, kao što je poznato, svjedoče pouzdani izvori koji potvrđuju da je Toma Arhidakon vjerno prikazao misiju opata Martina. Za misiju, pak, Ivana Ravenjanina nedostaju takve potvrde u pouzdanim izvorima. Da li zbog toga treba sumnjati u istinitost Tominih navoda o Ivanu Ravenjaninu? Odgovor na ovo pitanje može dati uvid u situaciju u Dalmaciji nakon pada Salone.

Pad Salone, bez obzira na to da li se odigrao na način drastičnog razaranja i pustošenja grada ili postupnim odumiranjem i iseljavanjem stanovništva (Goldstein 1992: 83-111), bio je događaj velikog značenja koji je zaista obilježio kraj antičkog života u Dalmaciji. Došlo je do napuštanja glavnog grada provincije koji je uživao veliki ugled i upravo kao kršćanski centar imao ogromno značenje i preko granica Dalmacije. Poznato je naime da se spomenici salonitanskog kršćanstva vrlo visoko vrednuju i u mnogim prikazima starokršćanskog razdoblja stavljaju odmah uz rimske spomenike. Kada je, dakle, taj tako značajan kršćanski centar napušten, to je sigurno moralo izazvati zanimanje i brigu rimskoga pape. Ponovo treba naglasiti da uspostava nove crkvene organizacije u Splitu na koju se, po logici stvari, prenose časti i ugled salonitanske crkve, nije bila nevažna u očima rimskoga pape. Stoga uopće ne treba sumnjati u postojanje papina legata koji organizira novu splitsku crkvu. Ako papa, koji je čak porijeklom Dalmatinac pa zato posebno vezan uz Dalmaciju i dalmatinsku crkvu, šalje legata radi otkupa zarobljenika i prijenosa relikvija, on tim prije šalje legata radi obnove salonitanske crkve. Obnova salonitanske crkve sigurno je bila prioritetna zadaća. To je, međutim, obnova na razini biskupije ili nadbiskupije, a nikako ne na razini metropolije. Tako tu obnovu i prikazuje Toma Arhidakon. U nemirnim prilikama sredine 7. st. tek obnovljena salonitanska crkva skućena u prostoru Dioklecijanove palače, nije mogla računati na metropolitanski status tj. na vlast nad drugim dalmatinskim biskupijama od kojih su neke nastavile život u ranom srednjem vijeku u mnogo povoljnijim okolnostima nego što su bile one u kojima je živjela splitska crkva. Tako je primjerice Zadar zadržao čitav svoj antički ager (Suić 1956: 7-19) i postao u ranom srednjem vijeku glavnim gradom bizantske Dalmacije (Ferluga 1957: *passim*; Klaić & Petricioli 1976: *passim*). Splitska crkva u prvim stoljećima svoga postojanja nikako nije mogla uživati metropolitanski status koji je uživala antička Salona jer su za takav položaj bili potrebni i ovi drugi, političko-ekonomski uvjeti. Kad Toma Arhidakon govori o nasljedovanju časti salonitanske crkve, onda to treba tako i razumjeti. Svakako je splitska crkva od početka uživala veliku čast i ugled, jer je ona prava nasljednica salonitanske crkve. Bilo bi neopravdano zbog drugačijih političkih i teritorijalnih prilika osporavati splitskoj crkvi nasljedovanje salonitanske časti. Splitska crkva je od početka naslijedila ugled i čast salonitanske crkve, ali ne i njezinu metropolitansku vlast. S takvim sagledavanjem povijesnih prilika posve se podudara tekst Tome Arhidakona.

Toma Arhidakon u svojoj *Historia Salonitana* Ivana Ravenjanina naziva nadbiskupom, a ne metropolitom. Ti su termini različito upotrebljavani na Istoku i na Zapadu. Može se ustvrditi da je titula nadbiskupa višeznačna, dok titula metropolite označava vlast nad drugim biskupima koji su sufragani (M. Matijević Sokol 2002: 90). Kad govori o najranijem razdoblju splitske

crkve, Toma Arhidakon koristi donekle neutralni termin nadbiskupa. Tako je za njega Ivan Ravenjanin nadbiskup, dok se pojam metropolitanske vlasti u Tominu djelu pojavljuje tek u vezi sa zbivanjima u 10. stoljeću kada zaista dolazi do uspostave metropolije u Splitu (*Historia Salonitana* 1894:54). Kada nešto ranije u svom djelu Toma Arhidakon navodi da je u splitskoj crkvi bilo mnogo nadbiskupa kojima su bili sufragani biskupi Gornje i Donje Dalmacije (*Historia Salonitana* 1894:35) on ima u vidu situaciju od 10. st. dalje, iako, budući da je riječ o poglavlju u kojem daje katalog splitskih nadbiskupa, navodi i ranije splitske nadbiskupe iz 9. stoljeća. Da je Toma Arhidakon razlikovao metropolitansku vlast od nadbiskupske časti vidi se osobito u njegovom poglavlju o izuzimanju biskupa Gornje Dalmacije od vlasti splitskoga metropolite (*Historia Salonitana* 1894: 43-47).

U vezi s Tominim razlikovanjem metropolitanskog od nadbiskupskog položaja i njegova opisa Ivana Ravenjanina, treba se osvrnuti na jedan opis djelatnosti koje Toma Arhidakon pripisuje Ivanu Ravenjaninu. Taj opis djelatnosti Ivana Ravenjanina u našoj se literaturi najčešće koristi kao potvrda da je Toma Ivana Ravenjanina smatrao prvim splitskim metropolitom. Time se opet vraćamo na kritičke ocjene Tomina pisanja po kojima je on Ivana Ravenjanina namjerno proglasio metropolitom istovremeno prešućujući splitske crkvene sabore na kojima je splitska crkva izborila metropolitanski status. Može se, međutim, pokazati da su djelatnosti Ivana Ravenjanina uvjetovane specifičnim povijesnim prilikama u kojima se našao, a ne njegovim metropolitanskim pravom nad dalmatinskim biskupima.

Toma Arhidakon ovako opisuje specifične djelatnosti Ivana Ravenjanina: "*Etenim per Dalmatie et Sclavonie regiones circuendo restaurabat ecclesias, ordinabat episcopos, parochias disponebat, paulatim rudes populos ad informationem catholicam attrahebat*". (*Historia Salonitana* 1894: 33) U prijevodu: "Obilazeći doista oblasti Dalmacije i Slavonije, obnavljao je crkve, postavljao biskupe, raspoređivao parohije, malo po malo surove narode pridobijao katoličkom shvaćanju" (Kronika 1960: 24).

Obnavljanje crkava po čitavoj provinciji i postavljanje biskupa, djelatnosti su koje zaista pripadaju metropolitanskom položaju. Jedna specifična i vrlo važna metropolitanska djelatnost ovdje se ne navodi. Riječ je o sazivanju crkvenih sabora kojima predsjedava metropolita. Isto tako, u Tominu navodu nema spomena podređenih biskupa, sufragana. Moglo bi se, stoga, postaviti pitanje čiji je metropolita, ako ga je takvim Toma Arhidakon želio prikazati, bio Ivan Ravenjanin. Možda samo novopostavljenih biskupa, kojima je omogućio rad u obnovljenim crkvama. Ili on zapravo nije bio metropolita, a neke njegove djelatnosti koje pripadaju metropolitanskoj vlasti, mogu se objasniti specifičnim prilikama u kojima je djelovao.

Neposredno nakon pada Salone i dolaska Ivana Ravenjanina, u Dalmaciji nije bilo metropolite. Zadarski

biskup koji se najviše isticao, sigurno nije odmah postao metropolitom. Ne znamo uopće da li je postojala metropolitanska crkva u Dalmaciji tijekom 7. i 8. st. Jedine vijesti koje imamo iz toga vremena tiču se prisutnosti nekih dalmatinskih biskupa u Niceji na crkvenom saboru (Katičić 1993: 25-35) i govore protiv postojanja metropolitanske crkve u Dalmaciji. Prema tim vijestima dalmatinski biskupi uživali su nadbiskupsku čast i bili podređeni carigradskom patrijarhu (Katičić 1993: 28). Za situaciju tijekom 9. st. nedostaju jasni podaci, pa u našoj literaturi vladaju različita mišljenja o crkvenoj organizaciji u Dalmaciji i njezinoj pripadnosti Zapadu ili Istoku (Dabinović 1930: 151-244; Koščak 1980-81: 291-355; Lučić 1986: 1-16).

Jasno je da Tomin Ivan Ravenjanin stvarno nije mogao biti metropolita. Pitanje je je li mu Toma Arhidakon želio dati takav status, da bi time prebacio vrijeme osnutka splitske metropolije u 7. st.

Djelatnosti koje Toma Arhidakon pripisuje Ivanu Ravenjaninu razumljive su ako se ima u vidu stanje opustošene zemlje u kojoj su čak gradovi napušteni i u kojoj su nastala krizna vremena. Toma Arhidakon koji je vjerovao u nasilni pad Salone, morao je pretpostaviti da je zemlja bila opustošena i da je netko trebao obnavljati crkve i organizirati crkvene zajednice. Ivan Ravenjanin, ne kao splitski metropolita nego kao papin legat, brine o obnovi crkvenog života na širem području nekadašnje rimske provincije. On, međutim, nema sufragane i ne saziva crkvene sabore. Tako se iz opisa djelatnosti koje je Toma Arhidakon pripisao Ivanu Ravenjaninu ne može zaključiti da je Toma pripisivao prvom splitskom nadbiskupu metropolitanski položaj.

Formulacija u kojoj se spominje cjelokupni ugled salonitanske crkve koji se prenosi na splitsku crkvu, ne sadrži značenje metropolitanske vlasti. To postaje jasno ako se ta formulacija iz poglavlja o Ivanu Ravenjaninu usporedi sa sličnom formulacijom iz poglavlja o nadbiskupu Lovri. U XI. poglavlju stoji: "*Ipsi concessum est a sede apostolica, ut totius dignitatis privilegium, quod Salona antiquitus habuit, optineret ecclesia Spalatensium*" (*Historia Salonitana* 1894: 33). U prijevodu: "Njemu je apostolska stolica dala, da povlasticu svega ugleda, što ga je od starine imao Solin, dobije splitska crkva" (Kronika 1960: 24). U XVI. poglavlju stoji: "...*dedique ei summus pontifex licentiam transeundi, mittens ei pallium dignitatis cum confirmatione privilegiorum metropolitice auctoritatis*" (*Historia Salonitana* 1894: 47). U prijevodu: "...i papa mu je dao dozvolu da prijeđe, šaljući mu palij dostojanstva sa potvrdom povlastica metropolitanske vlasti" (Kronika 1960: 28). Uz nadbiskupa Ivana Ravenjanina vezana je "povlastica svega ugleda", a uz nadbiskupa Lovru "povlastica metropolitanske vlasti". Toma Arhidakon očito jasno razlikuje nadbiskupsku čast od metropolitanske vlasti. U vrijeme kada još nema metropolije Toma Arhidakon u poglavlju o Ivanu Ravenjaninu daje neodređenu formulaciju o povlastici cjelokupne časti ili ugleda. Očito je riječ samo o ugledu nadbiskupa, a ne i o

metropolitanskoj vlasti. Kada je, pak, kao u vrijeme nadbiskupa Lovre, riječ o metropolitanskoj vlasti, onda Toma Arhidakon to izričito i navodi.

Zaključujući o Tominu pisanju o Ivanu Ravenjaninu i osnutku splitske metropolije, potrebno je osvjetliti još jedno vrlo zanimljivo mjesto u Tominu tekstu. U poglavlju o nadbiskupu Lovri Toma Arhidakon je spomenuo da je nekada ninski biskup Grgur svojatao za sebe metropolitansko pravo. Osim Grgura točno je naveden i splitski nadbiskup Ivan koji je zaista postao prvi splitski metropolita. Evo toga teksta u izdanju Račkoga i u prijevodu: "*In hac sinodo restauratus est episcopatus nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Johannem spatatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi ius metropoliticum indebite vendicando.*" (*Historia Salonitana* 1894: 54). "*Na ovom sinodu je bila ponovo uspostavljena ninska biskupija, čiji je biskup Grgur nekada nanio mnoge neprilike splitskom nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu poslušnost i sebi protupropisno metropolsko pravo svojatajući*" (Kronika 1960: 32).

Navedeni tekst pokazuje da je Toma Arhidakon znao za splitske crkvene sabore iz 10. st. na kojima je osnovana splitska metropolija. Čak je i svoj tekst preuzeo iz zaključaka splitskog sabora što se vidi iz istovjetnosti formulacija (Matijević-Sokol 2002: 92-93). Na ovo Tomino poznavanje splitskih crkvenih sabora o kojima u svom djelu nije pisao, već je odavno upozorio V. Klaić (Klaić 1925: 212-218).

Toma Arhidakon budući da ne izlaže izvore sa splitskih sabora ne govori dovoljno o zbivanjima u vezi s utemeljenjem splitske metropolije. Međutim, napisavši da je postojala borba oko metropolitanskog

prava između splitskog nadbiskupa Ivana i ninskog biskupa Grgura, Toma Arhidakon je zapravo u svom djelu ipak datirao vrijeme osnutka splitske metropolije. Grgur, naime, nije mogao svojatati metropolitansko pravo koje je već posjedovao splitski nadbiskup, jer je metropolitanska čast predstavljala tako visok crkveni položaj da su njezini nosioci uživali najveću sigurnost i zaštitu od uzurpacije. Splitska metropolija je, dakle, prema Tomi Arhidakonu osnovana u vrijeme splitskog nadbiskupa Ivana i ninskog biskupa Grgura. Toma Arhidakon nije, međutim, naveo vrijeme djelovanja nadbiskupa Ivana i biskupa Grgura. Očito mu nije bilo važno precizirati vrijeme u kojem je osnovana splitska metropolija. Iz perspektive njegova vremena to osnivanje pripadalo je svakako dalekoj prošlosti. Osim toga, prije uspostave splitske metropolije, u Dalmaciji u ranom srednjem vijeku najvjerojatnije nije postojala neka druga metropolija. Tako se splitska metropolija pojavljuje kao nasljednica salonitanske, bez obzira na to što je postojao određeni vremenski prekid između jedne i druge. Toma Arhidakon je u svom djelu dovoljno naglasio usku vezu između salonitanske i splitske crkve. Zato je inzistirao na opisu djelatnosti Ivana Ravenjanina koji povezuje dvije crkve. Možda bi Tomi Arhidakonu zaista više odgovaralo da je splitska metropolija osnovana već u 7. st. Možda je zato zanemario događaje povezane s osnutkom metropolije. Međutim, on nije proglasio Ivana Ravenjanina prvim metropolitom i iznio je podatke koji govore o stvarnom osnivanju metropolije (borba između Ivana i Grgura). Zato i Toma Arhidakon može biti smatran izvorom za vrijeme utemeljenja splitske metropolije.

POPIS KRATICA

CCP - Croatica Christiana Periodica, Zagreb
 CD - Codex diplomaticus, Zagreb
 Documenta - Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, Zagreb

HSM - Historia Salonitana maior, Beograd
 HZ - Historijski zbornik, Zagreb
 SP - Starohrvatska prosvjeta, Knin-Zagreb-Split
 VAHD - Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

POPIS LITERATURE

- Budak 1994 N. Budak: *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb 1994.
Bulić&Bervaldi 1912 F. Bulić & J. Bervaldi: Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa. Prilog k "Bullettino di archeologia e storia dalmata" XXXV/1912.
Dabinović 1930 A. Dabinović: Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije? Rad JAZU 239/1930, 151-244.
Ferluga 1957 J. Ferluga: *Vizantinska uprava u Dalmaciji*. Beograd 1957.
Goldstein 1992 I. Goldstein: *Bizant na Jadranu*. Zagreb 1992.
Katičić 1993 R. Katičić: *Uz početke hrvatskih početaka*. Split 1993.
Katičić 1998 R. Katičić: *Litterarum studia*. Zagreb 1998.
Klaić 1963-65 N. Klaić: Ivan Ravenjanin i osnutak splitske metropolije. VAHD 65-67/1963-65, 209-249.
Klaić 1971 N. Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Zagreb 1971.
Klaić & Petricioli 1976 N. Klaić & I. Petricioli: *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar 1976.
Klaić 1925 V. Klaić: Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara. Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 212-218.
Koščak 1980-81 V. Koščak: Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928. HZ 33-34/1980-81, 291-355.
Lučić 1986 J. Lučić: Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira (879-892). CCP X,17/1986, 1-16.
Matijević-Sokol 2002 M. Matijević-Sokol: *Toma Arhidakon i njegovo djelo*. Jastrebarsko 2002.
Suić 1956 M. Suić: Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku. SP, ser. 3, sv.5/1956, 7-19.

POPIS IZVORA

- CD I 1967 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Volumen I, uredio M. Kostrenčić, sakupili i obradili J. Stipišić i M. Šamšalović, Zagreb, 1967.
Documenta 1877 Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, uredio F. Rački, Zagreb 1877.
Historia Salonitana 1894 Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, obradio F. Rački, Zagreb 1894.
HSM 1967 Historia Salonitana maior, uredila N. Klaić, Beograd 1967.
Kronika 1960 Toma Arhidakon, Kronika, preveo V. Rismondo, Split 1960.

SUMMARY

THOMAS THE ARCHDEAN AND THE ESTABLISHMENT OF THE SPLIT METROPOLY

Key words: Thomas the Archdean, Split Metropolis, John of Ravenna, church councils in Split in 925 and 928

The main written historical source for the time when the Split Metropolis was established as a successor to the Salonitan Metropolis are acts of the church councils held in Split in 925 and 928. It is generally known that those acts were included in the work *Historia Salonitana maior*, while at the same time Thomas the Archdean does not cite them although his work indicates that he was aware of their content. The analysis of the relevant parts of Thomas' *Historia Salonitana* shows that Thomas the Archdean never intended to conceal the right time of the establishment of the Split Metropolis as he was generally accused in our literature.

Most of the authors that analyzed Thomas' writing on the time of the establishment of the Split Metropolis, considered that he attributed that establishment to John of Ravenna, a person from the earliest medieval period (7th century). At the same time, it was generally believed that Thomas the Archdean consciously concealed what happened at the church councils in Split in 925 and 928, when the Split Metropolis was in fact established, in order to reinforce his datation of the establishment of the Split Metropolis in the time of John of Ravenna. However, the analysis of Thomas' text indicate that Thomas the Archdean never attributed the establishment of the Split Metropolis to John of Ravenna, and that he correctly stated that the Split Metropolis was established in the time of John, the Archbishop of Split, and Grgur, the Bishop of Nin, that is, contemporary to the church councils in Split in 925 and 928.

Translated by H. Potrebica